

ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN OLUŞUMUNDA BÂTİNİ TEKKELERİN ÖNEMİ*

The Significance of Heterodox Monastries in The Evolution of Wandering Minstrels

Caner IŞIK**

Öz

Âşıklık geleneğinin XVI. yüzyıldan itibaren şekillendiği kabul edilir. Geleneğin günümüze nasıl bir süreç içerisinde geldiği hususunda değişik iddialar vardır. Âşıklık geleneğinin başlangıcını Bâtını Tekkelerle ilişkilendiren İlhan Başgöz'ün belirlemesi, söz konusu geleneğin tarihsel bir süreç içinde anlaşılmasını daha da kolaylaştırmaktadır. Başgöz'ün işaret ettiği noktadan hareketle, Türk saz şairlerinin tarihsel süreç içinde şamandan ozana, ozandan derviş şaire, derviş şairden de Âşık'a doğru bir değişim izlediği rahatlıkla tespit edilmektedir. Bu bağlamda makalemizde, âşıklık geleneği tarihsel bir süreç içinde incelenip İlhan Başgöz'ün belirlemelerinin Türkmen Bâtını geleneğini, özelde Alevi ve Bektaşî çalışmalarını nasıl olumlu yönlendirdiği örneklenerek açıklanacak ve bütünlüklü bir yaklaşım ortaya konulacaktır. Âşıklık geleneğinin oluşum süreçlerinde Türkmen Bâtını geleneğinin iki farklı koldan gelişmesinin tespiti yapılarak, Alevilerin daha çok konargöçer ve kırsal bölge Bâtını Türkmenleri olduğu vurgulanacak ve diğer kolun âşıklık geleneğini oluşturanların ise yerleşik Sünni Türkmenler olduğu tespiti yapılacaktır. Süreç içinde bu iki kolun Türk sözlü şiir geleneği temelinde karşılıklı etkileşimi ve ilişkisi olsa da kendilerine özgü kendi geleneklerini oluşturdukları ifade edilecektir. Günümüzde Türk halk şiir geleneğini bütünsel olarak kavrayabilmek, Türk toplumunu oluşturan unsurların tarihsel süreç içinde doğru anlamlandırılması ile mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âşık, Âşıklık Geleneği, Bâtınlık, Alevilik.

Abstract

It is usually accepted that the minstrel tradition started in the 16th century. There are various different arguments about the transmission of this tradition to present. The argument made by Professor İlhan Başgöz on the birth of minstrels enlightens our understanding about historical process of the minstrel tradition. It is possible to elaborate the evolution of Turkish poets into shamans, bards, dervish poets, and âşık (minstrel) by integrating the approach used by Başgöz. The purpose of this paper is to explain the way in which the approach used by Başgöz has been enriching studies on the tradition of Turkmen-Heterodoxy as well as Alawi-Bektashism by presenting examples. Additionally, the processes related to the development of minstrels and the tradition of Turkmen-Heterodoxy will be evaluated. It will also be emphasized that the Alawi people are nomadic and belong to the traditional rural Heterodox Turkmen; that the other branch of the tradition is formed by the Sunni Turkmen who are not nomadic. There will be an emphasis on the argument on the interplay between the two branches on the one hand, and the development of independent traditions on the other. It will be possible to grasp the tradition of the Turkish poetry as a whole by analysing and acknowledging elements of the Turkish society in historical process.

Keywords: Minstrel, Minstrel tradition, Heterodoxy, Alawi.

* Geliş Tarihi: 14.03.2020, Kabul Tarihi: 12.05.2020. DOI: 10.34189/hbv.97.007

** Prof. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
e-posta: caner@adu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5472-597X>.

1. Giriş

Âşıklık geleneği üzerine çalışmak doğrudan sözlü kültür üzerine çalışmak demektir. Sözlü kültür ürünleri ise objektif tarihsel saptamalar yapma konusunda, tatmin edici bilgiler verememektedir. Ancak tarihsel süreç içindeki bütünlük dikkate alınarak, sözlü geleneğin oluşum ve değişim süreçlerini izlemek mümkün olabilmektedir. Âşıklık geleneğinin oluşumu hakkındaki temel iddialar Fuat Köprülü, Umay Günay, İlhan Başgöz ve Özkul Çobanoğlu tarafından şekillendirilmiştir (Başgöz 1973; Çobanoğlu 2000; Köprülü 1999:165-193). Bu iddialar konunun bilimsel zeminde değerlendirilmesine ve tartışılmasına olanak sağlamıştır.

Âşıklık geleneğinin folklor çalışmalarında özel bir konumu vardır. Çünkü üretilen eserlerin birine ait olması, anonim olmaması özelliğine uymadığı için sözlü gelenek eseri olmasını zorlaştırmaktadır. Çünkü âşık şiiri ürünleri, sözlü kültür ürünlerinin kalıplarını kullanarak ortaya çıkar ve daha sonra yazılı hale getirilir. Daha sonraki icralarda yazılı hale getirilmiş olan bu eser kullanılır. Bu sebeple âşık şiiri ürünleri hem sözlü kültür ürünleridir hem de yazılı kültür özellikleri gösterir. Fakat âşık şiiri mahsullerinin halk geleneği ve beklentileri temelinde üretilmesi, eser üretiminde geleneksel kalıpların kullanılması, ürünün halk kültürü ürünü olarak değerlendirilmesini sağlar. Bunun yanında eski dönemlere ait halk şairlerinin eserlerinin, gerçekte ne kadar eserin yaratıcısına ait olduğu da önemli tartışma konusudur. Söz konusu durumda, gelenek içinde açıklama veya kişiye ait olması muhtemel eserlerin tarihsel süreç içinde seçilmesi gibi tartışılmalı konular da vardır. Bu ve bunun gibi araştırılan ürünün mahiyetinden kaynaklanan sorunlardan dolayı âşıklık geleneği üzerine çalışmak birçok güçlüğü barındırmaktadır. Bu güçlüklere biri de âşıklık geleneğinin oluşum süreçleri hakkında net belirlemeler yapılamamasıdır.

Âşıklık geleneğinin oluşumu üzerine çeşitli tespitler yapılmıştır. Bunlar içerisinde İlhan Başgöz'ün âşıklık geleneğinin oluşumuna dair tarihsel bütünlük içinde anlamlı bir çerçeve sunan tespiti makalemiz açısından önem arz etmektedir. Başgöz, âşıklık geleneğinin oluşumunun Bâtını tekkeler temelinde olduğunu ve âşıklık geleneğinin oluşumunda Bâtını Türkmen tekkelerinin doğrudan katkısı olduğunu ifade eder (Başgöz, 1973: 76). Bâtını tekkelerin önemi ve Türk kültür tarihindeki yeri hakkında önemli çıkarımlar yapmamıza yardımcı olan bu iddia, aynı zamanda günümüzde Alevi ve Bektaşî çalışmalarının da anlaşılmasında kolaylık sağlamaktadır.

Makalemiz üç ana başlık altında incelenecektir. Âşıklık geleneğinin oluşumu başlıklı bölümde, âşıklık geleneğinin oluşumu hakkındaki iddialar aktarılacaktır. Bâtını Tekkelerin Temelinde Oluşan Âşıklık Geleneği başlıklı ikinci bölümde, Başgöz'ün iddiası olan Bâtını tekkeler kökenli âşıklık geleneği açıklanacaktır. İlhan Başgöz'ün Bâtını Tekkelere Dikkat Çekmesinin Önemi başlıklı üçüncü bölümde ise Başgöz'ün iddiasının önemi ve günümüzde farklı okumalara sağladığı katkı ile ortaya koyduğu anlam dünyası açıklanacak ve bu bölümde yapılmış olan analiz ve değerlendirmeler âşıklık geleneğini anlamada bütüncül bir bakış açısı önercektir.

2. Âşıklık Geleneğinin Oluşumu

Âşıklık geleneği hakkında, geleneğin oluşum süreçlerini belirlemek önemlidir. Âşıklık geleneğini bütünsel bir süreç olarak ele almak tarihsel bağlantıları sağlayacak vesikaların eksikliğinden dolayı güçtür. Fakat sözlü gelenek araştırma metodlarının gelişmesi ve sözlü tarih çalışmalarındaki birikim, bağların doğru kurulmasına imkân vermektedir. Türk kültürünü derinlemesine anlamak için sözlü gelenek üzerine çalışmaların daha da artması gerekmektedir (Güvenç, 2000: 107). Ancak bu şekilde sözlü gelenek üzerinden halk kültürü çalışmalarını yapmak kolaylaşabilecektir.

Âşıklık geleneğinin oluşumu hakkındaki temel görüşler; Fuat Köprülü, İlhan Başgöz, Umay Günay ve Özkul Çobanoğlu tarafından açıklanmıştır (Başgöz, 1973: 76; Çobanoğlu, 2000: 128; Günay 2008: 40-52; Köprülü, 1999: 165-193). Bu iddialar şöyle özetlenebilir; Köprülü, XIII. yüzyıl derviş şairlerinden bahseder. Âşık edebiyatının oluşum süreçlerinde tekke edebiyatından etkilendiğini ve bu etkilerin büyük kısmının ise Bektaşî tekkesi ile ilişkili olduğunu söyler.

“XV. asrın ilk yarısından sonra Hurufilik, Bektaşî tekkelerine ve oradan yeniçeri ocağına girince yeniçeri ortamlarındaki şairler, görünüşte tasavvuf rengi altında daha serbest tarzda mey/şarap ve sevgiliden bahsetmeye başlamışlardır. Bu devirde Bektaşî Edebiyatı, Tekke Edebiyatından ayrılarak bütünüyle bağımsız ve özel bir mahiyet almıştır. Tekke Edebiyatının en dikkat çekici kısmı olan Bektaşî Edebiyatı diğer tarikat edebiyatlarından sonra Âşık Edebiyatını vücuda getirmiştir. Bugünkü Âşık Edebiyatında, Bektaşî fikir ve eğilimleri ağır basmaktadır. Âşıkların bir kısmının Halvetî, Kadiri, Mevlevî olmalarına rağmen, hepsinde Bektaşî ruh ve edası hâkimdir. Âşıkların büyük bir kısmının Bektaşî olan yeniçeriler arasında yetişmeleri de bu hususta çok etkili olmuştur.” (Köprülü, 1914: 82)

Bununla birlikte âşıklık geleneğinin halk arasında yaygınlığına Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal gibi şahsiyetleri örnek verir (Köprülü, 1999: 184-185). Umay Günay da âşık edebiyatının oluşumunu Fuat Köprülü'nün ortaya koyduğu yaklaşıma dayalı olarak, tasavvufi akımların âşık edebiyatını etkilediği düşüncesine katılır. Âşık Edebiyatının şekillenmesini ve bu sentezin meydana gelişini; “Âşık Edebiyatının ilk Türk edebiyatı temsilcileri olan ozan-baksı şair tipinin ve bunların mensubu bulunduğu edebiyat geleneğinin Anadolu'da tasavvufi cereyanlar ve tarikat edebiyatlarının da etkisi altında kalarak İslami kurallara uygun yeni bir sentez olduğu hemen hemen bütün araştırmacılarca kabul edilmektedir” (Günay, 2008: 40) şeklinde açıklar. Umay Günay aynı zamanda âşıklık edebiyatı geleneğinin Ozan-Baksı geleneğinde XVI. yüzyıla geçişi hakkında yeterli bilgi olmadığını da belirtir. “Bu sahada çalışan araştırmacıların hemen hepsi eldeki yazılı kaynaklara dayanarak bu edebiyatın XVI. asırda teşekkül ettiğini söylemektedirler. İslamiyetin kabulü ile terk edildiği düşünülen Ozan-Baksı geleneğinin, beş asır sonra birdenbire İslami biçimde ortaya çıkması kanaatimizce mümkün değildir. Bu edebiyatın geçiş devri ile ilgili örneklerin şimdiye kadar tespit edilememiş olması şanssızlıktır” (Günay 2008: 51).

Âşıklık geleneği hakkında yapılan bütün çalışmaları tafsilatlı ve çok kapsamlı bir biçimde özetleyen eser, söz konusu geçiş süreci hakkında yeterli bilgi bulunmadığını işaret etmiştir. Bâtını tekkelerin önemi ve belirleyiciliğinin kayıtlarda bulunmaması söz konusu yapıların resmi devlet teşkilatları ile ilişkisi sebebiyle doğaldır. Çünkü iktidarlar kendi ideolojisi çerçevesinde şekillendirebildiği yapıların gelişmesine müsaade eder. Nitekim söz konusu süreçte Türkmen Bâtını geleneği XIII. yy'daki etkisini kaybedip XVI. yy'da da neredeyse kaçgöçler sonucu görünmez olacaktır.

Köprülü, tekke edebiyatı ile âşık edebiyatını ayırırken, XVI. yüzyıldan sonraki tekke edebiyatı ile âşık edebiyatı farkından hareket etmiştir. Âşıkların şiiri çoğunlukla din dışı şiir arayışları ile özdeşleştirmiştir. Fakat kendisinin de belirtmesi ile söyleyebiliriz ki âşık şiiri tamamen din ile ilgisi olmayan bir şiir olamamış; aksine âşıklar özellikle Bektaşî tarikatı başta olmak üzere pek çok tarikatla içli dışlı olarak dini içerikli olmuşlardır (Köprülü 1989: 187; 1999: 18). Bu tespitten sonra Köprülü'nün birçok iddiası havada kalmıştır. Söz konusu durumu açıklamaya çalışan Çobanoğlu, Köprülü'nün iddiaları üzerine önemli tespitlerde bulunmuştur. Âşıklık geleneğinin oluşumu hakkında belirsizlik olduğundan bahsetmiş ve bu belirsizliği gidermeye çalışmıştır. Çobanoğlu, âşıklık geleneğinin ozan-baksı geleneği üzerine kurulan bağımsız bir edebiyat biçimi olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısında kahvehanelerde ortaya çıktığını vurgulamıştır (Çobanoğlu, 2000: 129). Bu iddia âşıklık geleneğinin kentlerde kamusal alanda paylaşıldığı mekânın tespit edilmesi anlamında yol göstericidir. Kahvehaneler, kahve içilen mekânlar olarak XVI. yüzyılda kurulmuş olup daha çok üst sınıfların gittiği mekânlardır (Saraçgil, 1999: 30–33). İlk başlarda kentin entelektüellerinin bulunduğu kahvehanelerde kırsal kesimin sanatçıları olan âşıkların boy göstermesini düşünmek zordur. Özellikle XVII. yüzyıldan sonra göçle kente gelen kırsal kesim insanlarından sonra, kahvehanelerde âşıkların görülmesi anlamlıdır.

Âşıklık geleneğinin oluşum ve gelişim süreçleri hakkında İlhan Başgöz ise Köprülü'nün karmaşık anlattığı konuya açıklık getirmek için önemli bir noktaya dikkatleri çekmiştir. Bu nokta söz konusu sürecin bütünsel olarak anlamlandırılmasına imkân verir. Başgöz'e (1973: 76) göre âşıklık geleneğinin oluşumunda Bâtını tekkelerin Türklerin İslam'ı yorumlama biçimlerinin çok etkisi vardır. Bâtını Türkmenlerin dini liderlerinin aynı zamanda şairlikleri ile ilişki kurularak ve kendilerini ozandan ayırmak için ilahi aşkla bütünleşmiş anlamında âşık adını kullandıklarını belirtmiştir (Başgöz, 1952: 48, 1986: 26-27). Âşıkların kendi âşıklıklarını tanımlamak için Hak âşığı kavramına başvurduklarını hatta yazdıkları şiirlere ilahi veya nefes adını taktıklarını belirtmiştir. Bunun yanında Başgöz (1952: 49) özellikle Bektaşiler ve Kızılbaşlar arasında söz konusu Âşıklığın çok önemli olduğunun altını çizmiştir. Bunun önemini, Bektaşî tekkesindeki 12 hizmet postundan birinin âşık postu olması ile de örneklemiştir. Buradan hareketle Türkmen Bâtını geleneğinde şiir ile ilahi meselelerin anlatılmasının, Bektaşilerde daha yaygın olmakla birlikte günümüze kadar farklı biçimlerde geldiği tespitini yapmıştır.

3. Bâtını Tekkelerin Temelinde Oluşan Âşıklık Geleneği

Başgöz'ün yaptığı belirlemeler bütünsel olarak âşıklık geleneğinin izini sürmeye imkân vermiştir. Köprülü, Günay ve Çobanoğlu'nun iddialarında günümüz Alevilerinin kökü olan Türkmen Bâtını geleneği vurgusu yok denecek kadar azdır. Türk kültürünün İslam içinde okunma süreçlerinden bahsedilir fakat Bâtını geleneğin söz konusu sürecin temel kaynaklarından olduğu vurgulanmaz. Âşıklık geleneği daha çok Sünni okumaların hâkim olduğu alanlardaki, atışma yapan, hikâye anlatan âşiklar üzerinden anlamlandırılır.

Âşıklık geleneğinin, Türklerin ruhsal şahsiyetlerinden olan Şaman'dan (İnan 2006: 1-12), zamanla dini görevleri daha ikinci plana düşen ozana, ozandan İslamiyet'le birlikte derviş ozana, derviş ozandan ise Âşık'a doğru bir dönüşüm yaşadığı söylenebilir (Işık, 2008: 99-105). Âşıklık geleneği bu değişim ve dönüşüm süreci içinde oluşmuştur. Şaman, ozan, derviş, âşık olarak adlandırılan kişilerin ortak özelliği; hece ölçüsü ile oluşturulmuş şiirlerle, halka bilgi ve duygu aktarımı yapmalarıdır. Genel olarak halk şairleri başlığı altında toplayabileceğimiz bu şahsiyetler, ait oldukları toplumsal kesimin inançları ve beklentileri doğrultusunda değişime uğramışlardır. Halk şairlerinin adları yaşadıkları dönemin sosyal ve siyasal yapısına göre değişmiş ve farklılaşmıştır. Temeli Türkmen geleneğine bağlı olan hece ölçüsü ile şiir söylemek, Türklerin tarih seyri içinde ilişki içinde buldukları sosyokültürel durumlara göre farklılık göstermiştir. Gök Tanrı inancının yaygın olduğu ortamlarda, ruhsal âlemlerle ilişki içinde olduğuna inanılan şaman, hece ölçüsünde şiirlerle halka gelecek ve ruhsal âlem hakkında bilgiler aktarılmıştır (Melikoff, 1998: 40). Şaman, göçebe savaşçı toplumda çok önemli görevler üstlenmiş hatta hanın 'kut alması' sürecinde de etkin olmuştur. Tarihsel süreç içinde Şaman'ın ruhsal irtibat kurma, şifacılık ve şiir söyleme yönlerinde ayrışma olmuş ve ozanlar ortaya çıkmıştır. Söz konusu ozanlar Türklerin İslam'la karşılaşma dönemlerine denk gelmektedir. Ozanlar şamanın şiir söyleme yönünü almışlar ve şamana göre daha dünyevi şairler olmuşlardır. Daha sonraları oluşan derviş şairler ise ozanların daha mistikleşmesi ve İslamlaşması sonucu oluşmuştur (Güvenç, 2000: 102; Batur, 1998: 163).

Dervişler özellikle Horasan'da oluşan Bâtını Türkmen yorumunun taşıyıcılarıdır (Melikof, 2004: 18). Türkmen geleneğinin önemli bir özelliği olan şiirle anlatma dervişler tarafından kullanılmıştır. Dervişler İslam dininin Bâtını yorumlarını kendi dillerinde hece ölçüsü ile yazdıkları şiirlerle aktarmışlardır (Işık, 2008: 72)

Dervişler Horasan irfanını, aşk yolunu seçmiş olan melameti kişiliklerdir. Söz konusu dervişler Horasan'dan Anadolu'ya göç ettiklerinde de insanları birleştirici, aşkla bütünleştirici fikirleri taşımışlardır. Her hali ile savaşlar ve yıkımlar olduğu Anadolu'da, varlığa hakkın gözü ile bakmayı amaç sayan dervişlerin çabaları ile Türk idareci gruplar iktidar olmuş ve beylikler, devletler kurmuşlardır (Barkan, 1999: 279-304).

Âşıklık geleneğinin oluşmasında Bâtîni tekkelerin önemini vurgulayan Başgöz'ün belirlemeleri ile Türkmen Bâtîni geleneğinin önemi ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte İslam'ın Bâtîni bir biçimde Türkler tarafından anlaşılması ve tasavvuf merkezli heterodoks yorumların süreç içinde halk kültürü ile nasıl kaynaştığının da araştırılması mümkün olmuştur. Türkler İslam'ı irfan yönü ile kabul etmiştir. Dini, kendi geleneğinde olan hece ile söylenen şiirler vasıtasıyla anlamlandırmıştır. Bu anlamlandırmayı en başta Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde görmek mümkündür (Köprülü, 1999: 184). Zaten Hoca Ahmet Yesevi'yi de bu Bâtîni yönü ile tanımak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ahmet Yaşar Ocak (1999a: 22) bu konuda, Hoca Ahmet Yesevi'nin Türkiye Cumhuriyetlerindeki Nakşibendiliğin süzgecinden geçmiş bir Yeseviliğin içinde değerlendirildiğini, fakat Hoca Ahmet Yesevi'yi Horasan Bâtîni Türkmen geleneği içinde düşünmenin daha anlamlı olacağını belirtmektedir.

Yarı cezbeli aşk yolunu seçen Horasan erenleri Anadolu'nun İslam ile tanışmasında da önemli rol oynamışlardır. Dervişler Horasan'dan Anadolu'ya geldiklerinde sadece Türkmen gruplarla ilişki içinde bulunmamış, aynı zamanda Anadolu'da bulunan diğer unsurlara karşı da incelikli davranmıştır. Sonuçta Anadolu'nun Müslümanlaşması ve buna bağlı olarak Türkleşmesinde öncülük etmişlerdir (Barkan, 1942: 279-304; Ocak, 2000: 81). Dervişlerin tekkeleri, XIII-XIV yüzyılda Anadolu'nun savaşa ve yıkımla zor günler yaşadığı dönemlerde halkın sığınağı olan tek sivil kurumdur. Burada halkın sorunlarına çözüm bulmaya çalışılmış ve halka Türkçe şiirlerle ruhsal bilgiler aktarılmıştır (Melikoff, 1998: 40). Söz konusu ruhsal bilgilerle ve bunları anlatan şahsiyetlerle temas eden halk da onların toplum içindeki birleştirici fonksiyonunu fark ederek dervişlerin dilinde konuşmuş ve dervişlerin anlayışı ile hayatlarını anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu anlamıyla Anadolu'nun Türkleşmesi bir savaş sürecinde değil dervişlerin irfanı ve uzlaştırıcı anlayışlarıyla bir gönül fethi süreci sonucunda olmuştur.

Bâtîni Türkmenler ile devlet kuran Türkmenler arasında zaman zaman iktidarın sınır tanımazlığından dolayı çatışmalar olmuştur. Bu çatışmanın en büyük örneği Babai İsyanıdır. Bu isyanın detaylı incelendiği iki önemli kaynak Ahmet Yaşar Ocak ve Reha Çamuroğlu'na (Ocak 2000, Çamuroğlu 1999) aittir. Söz konusu çatışma devlet kuran Türkmenler ile Bâtîni Türkmenler arasında yaşanmıştır. Sonuçta Türkmen olan halk kaybetmiş ve güçsüz düşen Selçuklu İmparatorluğu, Köseadağ Savaşı sonunda dağılmıştır. Daha sonra Türkmen gruplar üzerindeki etkisi açık olan Bâtîni Türkmen dervişler Osmanlı tarafından tanınmış ve bu dervişlerle birlikte Osmanlı Devleti'ni kurmuşlardır (Cebeci, 1998: 57). Hacı Bektaş Veli'nin, Yeniçeri ordusunun dua aldığı pir olarak kabul edilmesi bu ilişkinin en önemli delilidir. Osmanlı Devleti gelişip imparatorluk olunca, kendi erkini sınırlandıran Bâtîni tekkelerle uyumsuzluk yaşamaya başlamıştır. Özellikle Timur yenilgisinden sonra fetret devrinde ortaya çıkan Şeyh Bedreddin ayaklanmasında birçok Bâtîni unsur aktif rol oynamıştır. Çelebi Mehmet'in ayaklanmayı bastırması ile Bâtîni Türkmenlerin dinsel alanda ifade ettiği anlamın bir düzen içine alınması fikri devlette hâkim olmuş ve devletin desteğini alan tekkeler kurulmaya başlamıştır. Bunlar isyancı kimlikleri olmayıp mutasavvıf kimlikleri daha önde olan, zamanla medreselere dönüşecek olan tekkelerdir.

Tekkeler vasıtasıyla bir düzen içine alınmaya çalışılan Bâtîni Türkmenlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun sıkıntı yaşaması Osmanlı-Safevi savaşları döneminde en yüksek düzeye çıkmıştır. Bâtîni Türkmenler, Şeyh Safiyüddün Hanedanını hem dini hem de siyasi önder olarak aktarılan Safevileri, Türkmen ve Bâtîni olmaları gerekçesi ile kendilerine yakın bulmuşlardır. Bu sebeple Batîni Türkmenler, çoğunlukla Safevilerin yanında yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin Safevileri yenmesiyle Osmanlı Devleti, Bâtîni göçebe Türkmenleri yerleşik hayata geçirmeye zorlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ehl-i küfre karşı mücadele, Yavuz Sultan Selim'le beraber Ehl-i Rafz'a karşı mücadeleye dönüşmüştür (Ocak, 1999b: 82-83). Bu arada Osmanlı İmparatorluğu galibiyeti ve hilafeti ele geçirdikten sonra geleneksel İslam anlayışını Sünni yorum temelinde şekillendirerek Sünni anlayışı devlet yönetiminin her kademesinde yaygınlaştırmıştır. Söz konusu dönem Türkmenlerin her iki coğrafyada da gerek Osmanlı gerek Safevi iktidarlarından sıkıntı çektikleri dönemdir. Bu döneme kadar tekkelere bağlı olan derviş âşıklar bu noktada önemli bir dönüşüme uğramıştır. Bir taraftan yerleşik hayata geçmenin hızlanması ile kentlerin belirginleşmesi, diğer taraftan Bâtîni Türkmenlerin; Işıklar, Rafiziler ve Kızılbaşlar diye adlandırılıp birçok dine aykırı tutum içinde oldukları iddiasıyla suçlanıp cezalandırılması (Birdoğan, 1995: 288 ; Öz, 1997: 257) ve ulaşılması zor bölgelere göç etmek durumunda kalmaları sonucunda Bâtîni Türkmen geleneği farklılaşmıştır. Bir kısmı yerleşik hayata geçip Sünnilemiş, bir kısmı ulaşılması zor bölgelere göçüp Alevilemiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, hilafeti elde etmiş olması gereği olarak dünyevi ve ruhani otoriteyi birleştiren güçlü bir otorite olmuştur. Bu anlamıyla kendi otoritesine gereken önemi vermeyen Türkmen Bâtîniler ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Bu ayrışma döneminden sonra Aleviler tarih sahnesinde Işıklar, Rafiziler, Kızılbaşlar ve Aleviler olarak görülmeye başlanmış ve Türkmen Bâtîni geleneğini kırsal alanlarda kendi dini önder ve hizmet erleri olan dedeler, âşıklar, dervişler ile yaşatmaya çalışmışlar, özgün yorumlar ile İslam'ı bâtîni bir şekilde Türk kültürü temeline sadık kalarak sürdürmüşlerdir. Bektaşiler ise hem Alevilerle dolaylı ilişki içinde olmuşlar hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda yayılmasında etkin rol oynamışlardır. Bunların dışındaki Türkmenlerden, zaten Sünni olan veya sonradan Sünnilemiş Türkmenler ise gerek kentlerde gerekse köylerde iktidarla ciddi sorunları olmadan yaşamışlardır. Söz konusu dönemde ozan adıyla da varlıklarını devam ettiren halk şairlerinin saz ile şiir söylemeleri küçümsemiş, herze söyleyen anlamında aşağılayıcı bir anlama bürünmüştür (Çobanoğlu, 2000: 129). Anlamın böyle değişmesinde geleneksel İslam'ın yaygınlaşmasının ve sözlü geleneğin belirleyiciliğinin ortadan kalkmasının etkisi büyüktür.

4. İlhan Başgöz'ün Bâtîni Tekkelere Dikkat Çekmesinin Önemi

Âşıklık geleneği üzerine yapılan araştırmalarda, Başgöz'ün Bâtîni tekkelerin önemini vurgulayarak yaptığı katkı çok önemlidir. Âşıklık geleneğinin başlangıcı hakkında yeterli veri bulunmamasının temel sebebi XVI. yüzyılda yaşanan bu siyasal çatışma ortamıdır. Bu dönemde Bâtîni Türkmen geleneği ve bunun şiirlerini üreten

derviş ozanlar (âşıklar) söz konusu ortamda çoğunlukla Osmanlı karşısında yer almışlardır. Bunlar kayıtlarda Safevi propagandacısı, Rafizi, Işık, Kızılbaz olarak geçmektedir. Süreç içinde Bâtını Türkmen geleneği, Cumhuriyet devrimine kadar farklı yaşamıştır. Saz şairliği geleneğini Türkmen vurgusu daha önde yapan Aleviler, derviş ozanlar geleneğinin devamlılığı içinde mistik ve dünyevi anlam dünyalarını oluştururken, yerleşik hayata geçmiş, kentlere göç etmiş Türkmenler ise geleneksel İslam'ın yol göstermesi ile kontrol edilmiş âşıklık geleneği vasıtasıyla anlamlandırmalarda bulunmuştur. Aleviler kaçgöç sonucunda erişilmesi zor mekânlara yerleşmiş ve yerleştikleri yerde Bâtını geleneklerini devam ettirmişlerdir. Türkmenlerin diğer bir bölümü ise dini tasavvufi muhtevayı daha geriye alıp, yerleşik hayata geçerek âşıklık geleneğinde eser üretmiştir. Başgöz, bu noktada Bâtını Türkmenlerin önemini vurgulayarak, Alevi ve Bektaşî araştırmalarının önemini ve kültürel tarihimizdeki kesintilerin nasıl anlaşılacağına dair önemli ipuçları vermiştir.

XVI. yüzyılda kentlerde oluşan kahvehaneler, kent eşrafı ve saygın kişilerin bulunduğu yerlerdir. İlk başlarda hem kahve içilen hem de nüfuzlu kimselerin bulunduğu bir mekânken daha sonraları, halkın da gittiği kahve içme, eğlenme, çeşitli gösterilerin yapıldığı mekânlar olmuştur (Saraçgil, 1999: 30-33). Halkın, şair yeniçerilerin, kırsal alandan gelen saz şairlerinin gelip sazlı sözlü ortamları olutur ile kahvehaneler kırsal kesim kaynaklı, kente yönelik bir âşıklık oluşturmuşlardır (Çobanoğlu, 2000: 129). Bu âşıklar Alevi ve Bektaşî âşıklarına (derviş, Zâkir, gerçek) göre daha din dışı konularla uğraşmışlardır. Söz konusu âşıklar aynı zamanda saray ve çevresiyle uyumludur.

Bâtını Türkmen saz şairleri iki koldan icra alanı bulmuşlardır. Bunlardan birincisi; âşıklık geleneği içinde olup kahvehanelerde icra yapan, sarayla sıkıntısı olmayan âşıklarken, ikinci grup; heterodoks özelliği daha belirgin olan ve daha çok Aleviler tarafından kabul gören, İslam'a göre Türkmen vurgusu daha ağırlıklı olan Horasan irfanını taşıyan gruptur. Bu ikinci grup saz şairleri, Cumhuriyet dönemine kadar geri planda kalarak kendi icralarını uygulamıştır. Bunların dışında sayabileceğimiz gerek kırsal kesim gerek kentli Bâtını Türkmenlerle ilişki içinde olan Bektaşî şairleri ise daha çok tekke merkezli bir tasavvuf yorumunu benimseyerek daha entelektüel bir duruş sergilemişlerdir. Bektaşîlerin durumu diğer tekke merkezli tarikatlar (Mevlevilik, Melamilik, Kadirilik, Halvetilik, Gülşenilik, vb.) için de geçerlidir. Yukarıdaki ilk grup olan âşıklık geleneğinin Sünni Türkmen saz şairleri, bätını yorumlar karşısında dikkatli davranıp resmi İslam anlayışını aşan sözler ve anlayışlardan uzak kalmaya çalışmıştır. Bu anlamıyla şunlar söylenebilir: Aleviler Bâtını Türkmen geleneğini günümüze Türkmen yönü ağır basarak en az kayıpla günümüze getiren Türkmen grupken, Sünni Türkmenler, geleneksel İslam ile Türk Kültürünü yoğurup İslami yönü daha ağır basan yorumlar getirmiştir. Söz konusu durumdan dolayı birçok geleneksel kültür değerlendirmeleri sıkıntılı olmaktadır. İslam'ın Sünnilik vurgusuna ve Osmanlı İmparatorluğu'nun önemine dikkat çekmek isteyen araştırmacılar, Sünni Türkmen geleneğini ön planda tutarken, İslam'ın heterodoks yorumunu önceleyenler doğrudan Alevi ve Bektaşî geleneğine yönelmektedirler. Cumhuriyet devriminden sonra dine

dayalı değil, milli kimliğe dayalı bir yönetim oluşturulması ile bu sıkıntılar aşılmaya çalışılsa da günümüzde dahi bu kimlik temelli duruş hâlâ etkilerini göstermektedir. Başgöz'ün âşıklık geleneğindeki Bâtını tekkelerin etkisini belirlemesi, Alevi ve Bektaşî araştırmalarının daha ciddiyetle araştırılması gerektiğini gözler önüne sermiştir. Yine Başgöz'ün tespiti, Bâtını tekkeleri tarihsel süreç içinde bir bütün olarak anlamak gerektiği gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Bâtını tekkeler, tarihsel süreç içinde sosyal ve siyasal süreçlere göre kendisini farklı farklı ifade etmiştir. Türk kültürünün en temel unsurlarından biri olan heterodoks inanç biçimleri en açık hâliyle Bâtını Türkmenler arasında görülmüştür. Bu anlamıyla Aleviler, Bâtını Türkmen geleneğini mümkün olduğunca kesintisiz şekilde günümüze kadar getirmiştir. Kendi içinde inancın organizasyonunu yapmış olan Aleviler, söz konusu inançta tarikat yönetme görevini dedelere verirken, şiirler yazan kutsal şahsiyetlerini ise derviş, âşık veya ozan olarak adlandırmış ve onların şiirleri ile inanç dünyalarının derinliklerine vakıf olmaya çalışmıştır. Bu şiirler vasıtasıyla halk şiiri yüzyıllar boyunca kesintisiz bir şekilde korunmuştur (Türkmen, 1999: 152). Günümüzde ortaya çıkan cönklerdeki şiirlerin büyük bir kısmı Alevi ve Bektaşî şairlerine aittir. Bâtını tekkelerin âşıklık geleneğinin oluşumuna etkisini incelemek, tarihimize doğrudan bütünlük içerisinde bakmayı gerekli kılmakta ve Türk kültür hayatının günümüz içinde anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Söz konusu verilerin ışığında, Türk kültürünün sürekliliği gözlenmekte, yapılmış olan tekke ve âşık edebiyatı ayrımları sorgulanmaya başlanmakta (Kılıç, 2005: 44), kültürün sürekliliği anlamında tarihsel bağlar birbirine eklenerek, geçmiş anlamlı bir hâle getirilmektedir.

5. Sonuç

Âşıklık geleneği üzerine yapılan çalışmalarda âşıklık geleneği ve âşık edebiyatının oluşumunda ozan-baksî geleneği, anonim halk edebiyatı, divan edebiyatı, dini-tasavvufî halk edebiyatının etkili olduğu genel kabul görmüştür. Söz konusu geleneğin nasıl teşekkül ettiği konusunda ise XVI. yy'da kahvehane mekânları işaret edilmiştir. Yapılan tasnifler söz konusu geleneğin tarihsel süreç içinde kopmaz bir bağlantı ile aktarılmasını maalesef açıklayamamıştır. Bunun yanında, söz konusu edebiyat geleneklerinin etkisi altında âşıklık geleneğinin şekillendiğini söyleyip nasıl bir etki ve tesir altında kaldığını belirtememek söz konusu etkiyi açıklayamamaktadır. Geleneğin bir sürekliliği olduğu, bu sürekliliğin takip edilmesinin gerekliliği ve bu sürekliliğin ancak sosyal ve antropolojik analizlerle ortaya çıkabileceği açıktır. Yazılı kaynaklarda söz konusu bağın bulunamaması ideolojik bir analizle bu bağın ortaya çıkarılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple makalemiz XIII-XVI. yy arasındaki bağlantının âtını tekkeler vasıtasıyla anlamlı kılınabileceğini iddia etmektedir.

Âşıklık geleneğinin kültürel kökenleri üzerine en önemli tespiti İlhan Başgöz yapmıştır. Geleneğin oluştuğu dönem, aslında Osmanlı siyasal yapısının iyice şekillendiği bir dönemdir. Bu yıllar Osmanlı İmparatorluğunun kurucu unsuru

olan Bâtını Türkmenlerin bir şekilde sistem dışına da çıkarıldığı yıllardır. Türkmen geleneğinin saz ile şiir söyleme özelliği âşıklar tarafından kahvehanelerde devam ettirilmiş; Bâtını Türkmenler ise daha güvenli alanlara göç etmek durumunda kalmıştır. Geleneğin XVI. yüzyılda kırılma içinde görülmesinin sebebi tam da bu durumun kendisidir. Başgöz'ün Bâtını tekkeler vurgusu, Alevi ve Bektaşî araştırmalarının ve Türkmen geleneğinin bânını yönünün kavranmasını kolaylaştırmış ve belli bir süreç içinde dönüşüme uğrayarak anlaşılmasını sağlamıştır. Sonuç olarak diyebiliriz ki; Âşıklık geleneğinin olduğu yıllar aynı zamanda Türkmen Bâtını geleneğinin de kırılmaya uğradığı yıllardır. Bu süreç, Âşıklık geleneğini oluşturan Türkmen unsurlar ile daha kırsal alanlara göç eden ve güvenlik sorunu yaşayan Bâtını Türkmenler arasında bir kırılma sürecidir. Söz konusu unsurların ilişkileri, tarihsel süreçte bütünleştirici bir biçimde süreklilik arz etmektedir. Özellikle Bektaşîler kanalıyla Bâtını Türkmen geleneği entelektüel düzeyde sürdürülmüştür. İlhan Başgöz'ün Bâtını tekkeler üzerine yaptığı tespit, özeld XVI. yüzyıldan sonra oluşan Âşıklık geleneğini anlamaya katkı sağlamıştır. Ayrıca bu süreçte Alevilerin Türk kültür dünyasına katkıları ve geleneğin sürekliliği hakkında yeni yapılacak olan araştırmalara da imkân sağlamıştır. Bu unsurun dikkate alınması ile tarihsel sürecin bir bütünlük içinde değerlendirilmesi de mümkün olmuştur.

Kaynakça

- Barkan, Ömer Lütfü. (1942) “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *Vakıflar Dergisi*, 2. 279-304
- . (2004). “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Sorunu”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. (84) 1, 33-39.
- Başgöz, İlhan. (1952). “Turkish Folk Stories About the Lives of Minstrels,” *Journal of the American Folklore*. 65(258), 331-340.
- . (1986) *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- . (1973) “Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri”. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 71-86.
- Batur, Suat. (1998). *Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Birdoğan, Nejat. (1995). *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi Ocaklar – Dedeler- Soyağaçlar*. İstanbul: Mozaik yayınları.
- Cebeci, Dilaver. (1998). “Dini Karizmatik Tipler Olarak Anadolu Velilerinin Türk Fütühatındaki Etkileri”, Ahmet Yesevi'den Hasan Dede'ye Gönül Erleri: Uluslararası *Bilgi Şöleni Bildirileri*, Yay. Haz. Z. Aksal...[et al.], Kırıkkale: KİKTAV, 53-63.
- Çamuroğlu, Reha. (1999). *Tarih Heterodoksi ve Babailer*. İstanbul: Om Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günay, Umay. (2008). *Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği. ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Güvenç, Bozkurt. (2000). *Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Işık, Caner. (2008). *Derviş Ruhan Örneğinde Alevi Bektaşî Dervişlik Geleneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- İnan, Abdulkadir. (2006). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kılıç, Mahmut Erol. (2005). *Sufî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Köprülü, Mehmet Fuat. (1989). *Edebiyat Araştırmaları I*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- . (1999). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- . (2005). *Anadolu'da İslamiyet*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Melikof, Irene. (1998). *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*. (Çev: Turan Alptekin). İstanbul: Cumhuriyet Kitabevi.
- . (2004). Alevî Bektaşîliğin Tarihi Kökenleri, Bektaşî Kızılbaş Bölünmesi ve Neticeleri. *Türkiye'de Alevîler Bektaşîler ve Nusayrîler Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 17-23.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1999a). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- . (1999b). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . (2000). *Babailer İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öz, Baki. (1997). *Alevîlikle İlgili Osmanlı Belgeleri*. İstanbul: Can Yayınları.
- Saraçgil, Ayşe. (1999). "Kahvenin İstanbul'a Girişi, 16 ve 17. Yüzyıllar". Haz: Helene-Desmet Gregoire ve François Georgeon. Çev. Meltem Atikve Esra Özdagan. *Doğuda Kahve ve Kahvehaneler*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul. 29-45.
- Türkmen, Fikret. (1999). "Yazılı Kaynaklardaki (Çönlüklerdeki) Bektaşî Şairlerinin Şiirlerinde Görülen Yeni Şekiller", I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri : (22-24 Ekim, Ankara, Turkey, 1998), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi. Ankara.

